

BAKONYI ISTVÁN

Egy felelős gondolkodó

SÁNDOR IVÁN: A TÖRTÉNELEM GÉPANGYALA
(VÁLOGATOTT ESSZÉK)

L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2013
270 oldal, 2800 Ft

A sokműfajú, kiváló író válogatott esszéi a nyolcvanas évek elejétől napjainkig, pontosabban 2013-ig vezetnek bennünket egy fontos szellemi műhely belső világába. A műfaj otthonos terület egy olyan szerző számára, aki különösen sokat foglalkozott pl. Németh László életművével, annak is az esszé felé hajló vonulatával. S bár kettejük világa mutat jelentős különbségeket, Sándor Iván toleranciával és szakmailag igencsak megalapozottan kalauzolta olvasóit abban a szellemi birodalomban.

A *történelem gépanyala* persze másról szól. A skála rendkívül széles, hiszen régmúlt korok szellemi nagyságairól éppúgy szól, mint jelenkorunk napi politikai aktualitásairól. Helyenként tudományos megalapozottsággal, máskor nem titkolt elfogultsággal. Az azonban bizonyos, hogy a szándék a felelős gondolkodóé, a nemzet sorskérdéseivel foglalkozó írástudóé. Akkor is, ha esetenként vitára ad okot. Ám mindez egyáltalán nem idegen az esszé mindenkori lényegétől. A napjaink megítélésével kapcsolatos írásoknál még hiányzik a távlat, a rálátás. (Pl. akkor, amikor 2006 őszével foglalkozik.) Más a helyzet akkor, amikor a Don-kanyar tragédiájáról vagy éppen Bibó István életművéről értekezik. Az mindenképpen megkülönbözteti őt sok kortársától, hogy felelős értelmiségiként próbál szólni és érvelni. Nem tagadja meg hovatartozását, származását, s ezáltal lesz a szájából hiteles az, ami esetleg másokat megdöbbenhet.

Földényi F. László írja az előszóban: „Az ezredforduló tájkán írott esszéinek ma kísérteties aktualitása van. Nem annak tudható be ez, hogy a szerzőnek kivételes jóstehetsége van, aki rendelkezik a jövőbe látás képességével. Ellenkezőleg: a jelen látásának a képességével rendelkezett akkor is, ma is.” Tegyük persze hozzá, hogy ő sem tévedhetetlen, az viszont biztos, hogy minden időben fel kívánja tárni az összefüggéseket, és keresi saját igazát. *A föld alá vitt tények üzene*

te c. írása a Don-kanyarról erre jó példa. Ez az alapos, 1983-as eszmefuttatás kétségtelenül segít bennünket a tények feltárásával, persze már az elgondolkoztató cím is jelzi a korlátokat. Akkoriban még a mainál kevesebb szó esett a magyarság egyik legnagyobb tragédiájáról. Azóta megváltozott a kép, az értelmezések gyakran élesen különböznek egymástól. Összegzésül elmondhatjuk: kezdenek helyükre kerülni a dolgok. S ebben jelentős érdemei vannak Sándor Ivánnak is. A megírásakor Sára Sándor *Krónikája* volt az apropó. Emlékszünk jól a vihart kavaró élményre, s most erről is olvashatunk. Szerzőnk sok adatra támaszkodik, bár nem történelmet ír, hanem Földényi szavával íróttörténészként alkot valódi esszét. Felfogása ugyanakkor nem ellent a korszak felfogásának, miközben hiányolja az írástudók 1942-es szavait, és főlemlegeti hallgatásukat. Ír a korabeli elhallgatásokról, a késve érkező hadijelentésekről is. Más kérdés, hogy az agyonhallgatás később is folytatódott. 1945 után aligha lehetett a doni katasztrófáról, a magyar áldozatokról beszélni – legalábbis érdemben. Hiszen megbélyegzettek lettek ők is – méltatlanul. A Sára-film érdemei közé sorolja, hogy „minden eddiginél többet mond el ... az ötvenezer zsidó munkaszolgálatosnak a sorsáról...” És szól a 45 utáni hallgatásról is.

Kitér az 1943-as szárszó találkozóra is. Kiemeli Németh Lászlót, bár szerinte az íróelődnek „nem volt helyzetismerete”. Lehet, bár úgy látom, hogy a jövőről vallott nézeteinek jó része később beigazolódtott. Mint ahogy reális képet festett a Sándor Iván által egyértelműen negatívnak tartott Horthy-korszakról is 1956-os *Emelkedő nemzet* c. publicisztikájában. Mértéktartóan, szélsőségektől mentesen. Persze Sándor Iván esszéírása is folytatása a nagy előd tevékenységének, akkor is, ha másfajta a világképe. Vallja a történelmi folytonosság igazát, s azt is, hogy a „ténytemetőt” ki kell forgatni, azóta főként, hogy feszegetni tudjuk az új lehetőségeket. Ez vezérli akkor is, amikor Auschwitzról ír. („...ha egyszer nevükön nevezhetnénk a dolgokat...”) Ez a másik, nagylélegzetű írás egy hasonlóképpen nagy tragédiáról. De nem a szokványos módon: pl. lírai értékű bevezetővel, a hatalmas pusztításról, a megmaradásról. Aztán portré Tadeusz Borowski költőről. A „kettős megcsaltság”-féle sorsról, a XX. század kegyetlenségeiről, a rengeteg áldozatról. Szépirodalmi eszközökben gazdag írás. Egy fontos mondat részlete: „...senki író nem ismerünk, aki döntésével maga hívta volna ki az áldozati menetben való önkéntes elvegyülést, és miközben így milliókkal zuhant, személyes hullásában átélte volna az emberi civilizáció bukását.” Tulajdonképpen egy monográfia csírája is lehetne ez az írás Borowskiról, hiszen pl. mintaszerű elemzéseket is olvashatunk benne a novellákról. És a történetnek Auschwitz-cal még nem volt vége, hiszen jött a sztálinizmus alatti szenvedés, s az író a „konceptiós logika” áldozata lett. Azt is üzeni ily módon a szerző, hogy bizony „egyenértékű” a kétfajta, és mégis nagyon rokon diktatúra, akármilyen is a színe és hazug ideológiája.

S a harmadik nagy pokol a Gulag, erről az „*Aki onnan vissza tud térni...*” cím alatt olvashatunk. Így lesz mind teljesebb a kép, hiszen Sándor Iván mind a két oldallal foglalkozik, és a felelős gondolkodó szemével néz szembe a legnagyobb szörnyűségekkel. Itt Lengyel József elbeszélései jelentik a „mankót”. Egy olyan író idéz meg, aki egy korszak nagy tanúja is volt egyben, s akiről – a korábbiaktól eltérően – alig esik szó manapság. Hiszen tudjuk Serfőző Simon híres verscímét idézve, hogy gyakori a *Feledésből az emlékmű...* Miközben pl. Franz Kafka nevét is emlegeti Lengyel életművével kapcsolatban, többek közt ezt írja: „A lágerelbeszélések alaphangját a pontos kirajzoltság és a nyomasztó homály egybemosódásának feszültsége adja. Kirajzoltak a kapcsolatok, a körülmények, a cellák, a barakkok, a fagyott föld

domborulatai, a kunyhók, az ütések nyoma, a fájdalom, a halál.” Olyan íróról szólnak ezek a szakszerű gondolatok, aki kis megszakításokkal 1938 és 1955 között volt Sztálinék foglya.

Több esszében szól Sándor Iván 1956-ról is, úgy is, mint az akkori események résztvevője. Személyes emlékei teszik még hitelesebbé írásait, többek között fölidézi azt a tényt, hogy ő volt akkor *A Jövő Mérnöke* szerkesztője. Őszintén vall arról is, hogy a siker esélye illúzió volt, de arról is, hogy a nemzeti összefogás, „a szabadságvágy világraszóló kifejezése” egyértelmű volt abban az időben.

Aztán egy hirtelen fordulattal azt találjuk, hogy: „Ez az egység enyészett el 2006. október 23-án.”. Valóban, bár az okok összetettebbek annál, hogy – ahogy írja – Árpád-sávós zászlókkal gyalázták meg a forradalmat. Azért összetettebb ez a probléma, mert aligha állítható, hogy a hatalmon levők hűek lettek volna az 56-os szellemhez. Mindez természetesen nem menti föl a randalírozókat, de a másik oldalon gyakorolt erőszakot sem. Általában jellemző a kötet tartalmára, hogy amíg a régebbi évtizedek elemzése tárgyyszerű és alapos, addig a közelmúlt és a jelen értékelésekor gyakori a túlzott elfogultság. Az persze igaz, amit egy helyütt olvasunk: „...a politikai elit, a társadalom egyikből sem tudta levonni az érvényes tanulságot.” (Mármint a korábbi korszakokból.) Pozitív példának láttatja ugyanakkor a „gondolkodó magyarokat”. Itt főként Bibó István, Poszler György és Balassa Péter neve kerül előtérbe, természetesen méltán. (Persze a névsor, szerencsére, folytatható lenne.) Szubjektív hangvételű miniportrék ezek a jeles személyiségekről, akár a nemzettudat és az esztétikum területén tudtak maradandót alkotni. És hasonlóképpen szenvedélyesen ír Sándor Iván az ezredfordulós sorskérdésekről. Egy jellegzetes szövegrészlet a tűnődő írástudó szellemi műhelyéből: „Évek óta a magam választotta csendben élek. Jobban hallom így a kérdéseket. Az egyik legújabbat is: mit jelent az, hogy lezárult a rendszerváltás, és kialakult az európai demokráciák egyik variánsaként a magyar demokrácia? Milyen *nem lett* ez a változat, és miért? Milyen *lett*, és hogyan?” (*Szavak a csendből*) Ezek a 2000-ben született gondolatok valóban érintik a legfontosabb gondokat, de vannak folyton visszatérő témái is, pl. a holokauszt. Ír *A történelem AIDS-vírusáról* is, találó metaforával. Tényszerűen ír pl. Szálasi rémuralmáról, s kevésbé tényszerűen az utódoknak véltekről. Igaz az, amit a hitlerizmusról olvasunk, de olvashatnánk arról is, hogy a Szovjetunióban előbb volt terror, és a háborús felkészülésben sem maradt le Sztálin... Meg arról is, hogy a két sötét hatalomnak sokáig megvoltak az érintkezési pontjai, pl. Lengyelország lerohanásának idején.

Sándor Iván 2010-ben tragikusnak láttatja a változásokat. Úgy látja, hogy zsákutcába megy az ország. Újra és újra visszatér a holokauszt jogos elítéléséhez, ebben alig lehet vitánk vele. Más kérdés, hogy szólhatnánk a kommunizmus mintegy 100 milliós áldozatáról is, igaz, az hosszabb idő alatt „jött össze”. Arról is méltán szól, hogy mindmáig elmaradt hazánkban a józan szembenézés a történelmi tragédiákkal. Ami pedig a napi politika ingoványosabb talaját illeti: egyértelmű, hogy Sándor Iván a baloldalon látja a jövő biztató útját. S hogy ez mennyire ingoványos – és most maradjuk 2013-14 történéseinél –, azt éppen ennek az oldalnak a széthúzó tendenciái igazolják. Természetesen mindenkinek joga van véleményt formálni, csak éppen az is világos, hogy a távlat hiánya igencsak meglátszik a jelennel foglalkozó gondolatainkban. Akármelyik oldalon is van az ember.

Rokonszenves, ahogy saját feladatait meghatározza. „A regényírásban az vezet, hogy mindenekelőtt próbáljam átláthatóvá tenni a magam számára a korhelyzetet. Ehhez tereptisztítást igyekszem végezni, hogy a letisztított terepre húzhassam fel azt, amit regényépü-

letnek, epikai formába öntésnek nevezünk.” És persze jogos a tisztítás igénye. Az író zsigereiben ott a múlt sok fájdalma, személyes sorsának sok sebe. S az esszé, a kísérlet is segíthet a tisztításban. Ily módon ez a könyv igen fontos adalék a teljességhez. Önmagában nem a teljesség, de annak nélkülözhetetlen eleme.

INCZE MÓZES: LÉTHATÁR II.